

SPORT SZKOLNY ŚRODKIEM ZASPOKOJENIA POTRZEB DZIECI I MŁODZIEŻY

Konieczność organizacji w szkole zajęć pozalekcyjnych wynika wprost z ustawy *o systemie oświaty*¹, zgodnie z którą system oświaty powinien w szczególności zapewniać m.in. warunki do rozwoju zainteresowań i uzdolnień uczniów przez organizowanie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych oraz wdrażania do aktywności społecznej i umiejętnego spędzania czasu wolnego. Nadobowiązkowe zajęcia pozalekcyjne zaliczone są do podstawowych form działalności dydaktyczno-wychowawczej szkoły. Pozalekcyjne zajęcia sportowo-rekreacyjne, wewnątrzszkolne zawody w ramach szkolnych igrzysk sportowych, dobrze zorganizowana oferta współzawodnictwa sportowego między szkołami pod egidą Szkolnego Związku Sportowego (SZS), a także prężnie działający uczniowski klub sportowy (UKS) powinny poszerzać ofertę szkoły w dziedzinie kultury fizycznej. Praktyka ostatnich lat, jak i dane statystyczne wskazują jednak, że w większości szkół działalność tego rodzaju nie istnieje. Z danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) wynika, że w roku szkolnym 2006/2007 na sportowe zajęcia pozalekcyjne uczęszczało zaledwie 17,3% uczniów szkół podstawowych, 17,5% gimnazjalistów i 9,4% uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Uwzględniając tylko populację uczestników zajęć pozalekcyjnych największą popularnością cieszyły się koła „wiedzy” związane z jakimś szkolnym przedmiotem teoretycznym (36,3%), koła (kluby, zespoły) sportowe (22,9%) oraz artystyczne (19,1%) [Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2006/2007, s. 62].

Z badań H. Grabowskiego wynika, że respondenci sport kojarzą najczęściej z rywalizacją (82%), rekordem (78%) oraz zwycięstwem (73%), a na plan dalszy odsuwają takie elementy jak: wychowanie fizyczne i zdrowie [Grabowski 2004]. Zgodnie z poglądami tego autora, przyjmując jako kryterium motywację do uprawiania sportu, można podzielić go na: 1) sport pasywny jako widowisko sportowe, 2) sport instrumentalny, 3) sport autoteliczny.

Instrumentalne podejście do sportu wiąże się z traktowaniem go jako środka realizacji celów pozasportowych (zdrowotnych, wychowawczych, rekreacyjnych, poznawczych, estetycznych, hedonistycznych, obronnych).

¹ Ustawa z dnia 7 września 1991 r. *o systemie oświaty*. Dz. U. 2004, nr 256, poz. 2572 z późniejszymi zmianami.

Znamienną jego cechą „jest dobór dyscyplin sportowych pod kątem potrzeb, a niekiedy nawet niedostatków, np. somatyczno-motorycznych człowieka” [Grabowski 1999, s. 42]. Sport autoteliczny traktowany jest przez jego uczestników jako wartość sama w sobie i jest wyrazem odwiecznych dążeń agonistycznych związanych z rywalizacją oraz perfekcjonistycznych związanych z chęcią zwycięstwa. Uczestnicy tak rozumianego sportu, są „dobierani do poszczególnych dyscyplin i konkurencji sportowych pod kątem dyspozycji somatyczno-motorycznych (...), umożliwiających osiągnięcie maksymalnych wyników w postaci zwycięstwa nad rywalem lub ustanowienia rekordu” [Grabowski 1999, s. 42].

H. Sozański rozgranicza dwa obszary współzawodnictwa sportowego dzieci i młodzieży określając je jako: „sport wszystkich dzieci” i „sport młodzieżowy”. „Sport wszystkich dzieci” jest procesem edukacyjnym o charakterze powszechnie dostępnym, mającym na celu rozbudzenie zainteresowań. Jego efektem jest „stymulacja procesów rozwojowych i kreowanie wzorów zachowań prozdrowotnych wykorzystujących dobrodziejstwo ruchu i wysiłku fizycznego” [Sozański 2005, s. 15]. „Sport młodzieżowy” obejmuje natomiast młodzież uzdolnioną sportowo „w zorganizowany sposób, stosownie do reguł wieloletniego programu treningowego” [Sozański 2005, s. 16]. Jej celem jest uzyskiwanie możliwie najwyższych rezultatów sportowych.

W ostatnich latach zarówno w literaturze naukowej, jak i w programach państwowych i samorządowych coraz częściej pojawia się pojęcie „sportu szkolnego”, które jak dotąd nie zostało uszczegółowione. Od lat pojęcie to jest używane w dowolnym rozumieniu jego znaczenia. W wielu krajach Europy sport szkolny jest wymieniany obok wychowania fizycznego jako jego uzupełnienie, a nawet synonim. „Strategia rozwoju sportu w Polsce do 2012 roku – cele i zadania” zawiera sformułowania, które są swoistym uznaniem społecznej i edukacyjnej wartości sportu, także sportu szkolnego. Jako cel strategiczny, wymieniony na pierwszym miejscu, wskazano tam „wychowanie fizyczne i sport szkolny”. W związku z tym konieczne jest szersze włączenie sportu szkolnego do środków kształcenia i wychowania w kulturze fizycznej.

Sport szkolny zdefiniował A. Dąbrowski pisząc o jego funkcjach wychowawczych. Autor ten wyraził opinię, że sport szkolny powinien być realizowany w ramach szeroko pojętego wychowania fizycznego, które powinno przebiegać trzema torami: 1) „tor wychowania sportowego – dla zdrowych, uzdolnionych ruchowo i zainteresowanych, 2) tor ogólnorozwojowy – dla przeciętnych, 3) tor wyrównawczo-korekcyjny – dla słabych, zapóźnionych w rozwoju, niezdolnych ruchowo” [Dąbrowski 1979, s. 11].

Pojęcie sportu szkolnego bywa także zawężane tylko do określenia jego funkcji popularyzatorskiej. A. Romanowska uważa, że jego zadaniem jest upowszechnianie zdrowego trybu życia, aktywności ruchowej, przyzwyczajanie i wdrażanie do systematycznych ćwiczeń, „powinien przestrzegać zasady

uzyskania w procesie wychowania młodzieży maksymalnej zgodności rozwoju fizycznego, umysłowego i moralnego oraz jest przeznaczony dla wszystkich uczniów” [Romanowska 2002, s. 38]. S. Sulisz sport szkolny traktuje jako zjawisko społeczne, które wspomaga „proces realizowania zadań rozwojowych” i dotyczy nie tylko sfery fizycznej, „ale i funkcjonowania psychicznego oraz społecznego w sytuacjach przypadających na kolejne okresy ontogenezy, przez które przechodzą dzieci i młodzież” Sport szkolny – zdaniem K. Warchoła – powinien być przepojony specyficznymi regułami i zasadami sprawiedliwości, podobnie jak sport osób dorosłych, co z kolei postulował Z. Krawczyk. Należą do nich: prawo dostępu do sportu, konieczność przestrzegania reguł sportu jako swoistego rodzaju gry oraz prawo do uczestnictwa w dobrach wnoszonych przez sport [Krawczyk 1998, Warchoła 2007].

Definiując sport szkolny należy uwzględnić zarówno instrumentalne jego traktowanie w ramach sportu wszystkich dzieci, jak i podejście autoteliczne, którego egzemplifikacją jest sport młodzieżowy. Takie podejście, w którym „w jednym przypadku doskonalenie ciała dokonuje się poprzez usuwanie jego niedostatków, w drugim zaś – przez rozwijanie predyspozycji, nie wyklucza też koegzystencji tych form aktywności w ramach wspólnego aksjologicznie systemu kultury somatycznej” [Grabowski 1999, s. 43]. Wydaje się również konieczne uwzględnienie zasadniczych cech jakie charakteryzują tę formę uczestnictwa w kulturze fizycznej, czyli nastawienie na samorealizację, współzawodnictwo oraz maksymalizację wyników względem własnych możliwości lub w porównaniu z partnerami walki sportowej. Cechy te jednoznacznie odróżniają sport od rekreacji ruchowej. Zorganizowane zajęcia ruchowe w szkole, które w swoim programie nie ujmują udziału w szkolnym lub pozaszkolnym systemie zawodów sportowych są więc zajęciami rekreacyjnymi, gdyż nie uwzględniają jednej z cech sportu – współzawodnictwa. Dorosły człowiek biegający popołudniami dla zdrowia rekreuje się ruchowo. Uczestnikiem sportu staje się tylko wtedy gdy myśli o podnoszeniu swojej wytrzymałości, w związku z chęcią wystartowania np. w biegu ulicznym i poprawienia swojego najlepszego rezultatu (maksymalizacja wyników względem własnych możliwości) lub zwycięstwie w zawodach (maksymalizacja bezwzględna).

Uwzględniając powyższe rozważania autor przyjmuje własną definicję sportu szkolnego. Sport szkolny obejmuje wszelkie zajęcia ruchowe uczniów, których program uwzględnia przygotowanie i udział w imprezach opartych na indywidualnym lub zespołowym współzawodnictwie w dyscyplinach (konkurencjach) sportowych. Zajęcia te przeznaczone są dla wszystkich chętnych uczniów lub tylko dla wyselekcjonowanych, mogą być organizowane na terenie szkoły lub w uzgodnieniu z jej kierownictwem. Celem sportu szkolnego jest uzupełnienie programów szkolnego wychowania fizycznego, jego uczestnicy nastawieni mogą być na rozwijanie swoich zainteresowań lub systema-

tyczny trening ukierunkowany na uzyskiwanie w przyszłości maksymalnych wyników. Zadania sportu szkolnego związane ze sportem wszystkich dzieci mogą być realizowane w trakcie szkolnych igrzysk sportowych, współzawodnictwa sportowego organizowanego przez Szkolny Związek Sportowy oraz działalności UKS. Elementy sportu młodzieżowego w szkole realizowane są w klasach i szkołach sportowych, szkołach mistrzostwa sportowego, a także w uczniowskich klubach sportowych włączających się do współzawodnictwa organizowanego przez związki sportowe w ramach programu „System sportu młodzieżowego”

W świetle dotychczas przedstawionych poglądów i informacji powstaje do rozstrzygnięcia kontrowersyjne pytanie: czy sport, biorąc pod uwagę jego cele, wychowawcze efekty i środki realizacji sprowadzające się do współzawodnictwa i indywidualnej lub zespołowej rywalizacji, może być elementem szkolnej kultury fizycznej? Problem ten wzbudzał już wątpliwości w okresie międzywojennym, kiedy niektórzy ówczesni teoretycy wychowania fizycznego, np. E. Piasecki, W. Sikorski, wypowiadali się o szkodliwości sportu wyczynowego jako środka w szkolnym wychowaniu fizycznym. Natomiast przedstawiciele obozu piłsudczykowskiego, np. W. Osmólski, W. Junosza-Dąbrowski, byli jego gorącymi zwolennikami [Toporowicz 1988, Tomik 2006].

Kontrowersje związane z włączeniem dzieci i młodzieży do rywalizacji sportowej dostrzega J. Lipiec: „dziecko poddane jest tresurze autorytarnej, ciężkiej, wyczerpującej pracy treningowej, wskutek której za cenę niezwykle obciążających fizycznych i psychicznej utraty dzieciństwa ma szansę zostać mistrzem, ku ucieście niefrasobliwych rodziców i wychowawców z bożej łaski. Nie ma ono jeszcze prawa do samodzielności w żadnej ze spraw obywatelskich, nawet podpis nie uzyskał mocy oficjalnej. Posiadło natomiast prawo bycia przedmiotem manipulacji dorosłych, wykorzystujących jego niedojrzałość i brak wyobraźni dla wątpliwej satysfakcji gromadzenia punktów i medali oraz zachwyty nad naturalną gibkością młodych ciał. Twarze dziecięcych mistrzów w halach olimpijskich są zawsze smutne, a oczy puste. Czas chyba przerwać ten wieloletni eksperyment, oddając wyczynowy sport obowiązkowo młodzieży w pełni dojrzałej” [Lipiec 1988, s. 206]. Mimo tak krytycznych uwag autor ten dostrzega jednak walory wychowawcze sportu dzieci i młodzieży: „przyjmuje się za pewnik, że niezależnie od wszelkich ujemnych przypadłości, niesionych przez współczesność, sport wydatnie wymaga lub wręcz inicjuje szereg cech w nim szczególnie potrzebnych, a które okazują się później niezwykle ważnymi komponentami postaw w działalności pozasportowej. Wymienia się na tej liście takie cnoty jak: odwagę, wytrzymałość, pracowitość, samodzielność, szybkość decyzji, wreszcie dzielność i uczciwość. Z idealnego modelu sportu nie trudno wydedukować model jego wychowanka” [Lipiec 1988, s. 136]. Podobną opinię prezentował kardynał

S. Dziwisz w jednym z wywiadów: „sport jest nieodzowny do dobrego wychowania młodzieży. Młodzież, która nie uprawia sportu może szukać innych sposobów współzawodnictwa. A współzawodnictwo w sporcie jest zdrowe, pomaga człowiekowi rozwijać się w pełni i duchowo i fizycznie” [Dziwisz 2006, s. 49].

Zdaniem A. Krawańskiego, pomimo niespójności celów sportu i wychowania fizycznego (celem sportu jest wynik, celem wychowania fizycznego jest zdrowie), sport można wkomponować w proces edukacyjny szkoły. Należy jednak dbać o równowagę i właściwe proporcje pomiędzy „wykorzystaniem sportu na rzecz wspomagania rozwoju ciała i kształtowania korzystnych zachowań przeciętnego ucznia, a udziałem sportu szkolnego w procesie uzyskiwania wyniku sportowego. W obydwu przypadkach możemy jednak mówić o korzystnym wpływie sportu na zdrowie przy dostrzeganiu i bezwzględny przestrzeganiu zasady dbałości o ciało na podłożu refleksji prozdrowotnej w przypadku dzieci i młodzieży” [Krawański 2003, s. 255].

Wykorzystując w szkolnych programach elementy sportu konieczne jest jednak rozumienie oczekiwań i potrzeb uczniów. Na preferowane przez młodzież wartości sportu wskazywały badania R. Winiarskiego, który wykazał, że w tym wieku ceni się w sporcie przede wszystkim takie efekty jego uprawiania jak: przyjemność i zdrowie oraz wypoczynek i relaks. Takie wartości jak możliwość sprawdzenia się lub forma współzawodnictwa zostały przez respondentów ocenione mniej pozytywnie. Wyniki badań zaprzeczają obiegowej opinii, zgodnie z którą „sport jest przede wszystkim rywalizacją i dążeniem do sukcesu. Podobnie jak w innych krajach (...), także w Polsce młodzież ceni sobie w sporcie bardziej przyjemność niż osiągnięcia” [Winiarski 1995, s. 73]. Z badań pedeutologicznych T. Frołowicza jednoznacznie wynika, że 75% nauczycieli traktowało przygotowanie ucznia do roli sportowca jako „mniej ważne zadanie” w ich pracy. Proponując dzieciom udział w zawodach sportowych niezbędne jest nie zatracanie intencji edukacyjnych tej działalności, „organizując uczniom zawody sportowe nauczyciel powinien dbać przede wszystkim o to, by były one źródłem wartościowych doświadczeń, pozwalającym uczniom lepiej zrozumieć sport, wraz z towarzyszącymi mu obowiązkami moralnymi (...). W praktyce szkolnej niestety – wbrew deklaracjom nauczycieli – bywa inaczej” [Frołowicz 2002, s. 116].

Podobnego zdania był R. Trześniowski, który analizując relacje pomiędzy wychowaniem fizycznym i sportem widział dwie możliwości. Pierwszą było uznanie sportu jako składową wychowania fizycznego, traktowanego jako szeroki dział wychowania. W takim ujęciu sport powinien uwzględniać te cele wychowawcze jakie realizuje wychowanie fizyczne. Druga możliwość to uznanie wyniku sportowego za podstawowy cel jakiemu sport powinien służyć. Taka sytuacja prowadzi do wielu wynaturzeń: „niezdrowe nastroje, dążenia i metody pracy niektórych klubów sportowych, stosowane w gonitwie

za sukcesami sportowymi przenikają na teren szkoły, która ulegając szkodliwej atmosferze wstępuje niekiedy na drogę zdobywania wyników za wszelką cenę” [Trześniowski 2000, s. 56].

Wspomniany już A. Krawański wymienia jeszcze inne argumenty przemawiające za włączeniem rywalizacji sportowej do działań pedagogicznych szkoły. „Uprawianie sportu przez dzieci i młodzież jest czynnikiem sprzyjającym zdrowiu w czasie rozwoju organizmu, powodującym potencjalne zainteresowanie aktywnością fizyczną w przyszłości; odwracającym uwagę od używek, ograniczającym skutki gwałtownie narastającej hipokinezji” Jego zdaniem, zasadniczą kwestią jest jednak widzenie sportu w szkole oraz szkolnym klubie sportowym w kontekście instrumentalnym – dobór dyscyplin pod kątem potrzeb (niedostatków) [Krawański 2003, ss. 253–254].

Na niekorzystne aspekty jakie może, choć niekoniecznie musi, powodować rywalizacja i współzawodnictwo występujące w sporcie, zwłaszcza w sporcie dzieci i młodzieży należy koniecznie zwrócić uwagę. Istotę i zadania sportu w szkole niezwykle trafnie ujął S. Sulisz pisząc o pożądanym i niepożądanym wychowawczym jego aspektach: „sens pracy szkoły i nauczyciela nie może opierać się wyłącznie na przesłankach selekcyjnych, bowiem sport na terenie szkoły nie powinien być odbiciem sportu ludzi dorosłych, ci bowiem rozumieją, że efekty wąskiej specjalizacji, uwieńczone rekordami i zwycięstwami międzynarodowymi, są osiągalne jedynie w nikłym odsetku. A niespełnienie marzeń może dla wielu młodych ludzi skończyć się gorzkim rozczarowaniem i definitywnym zniechęceniem. I o tym powinno się przede wszystkim pamiętać w środowiskach zajmujących się strategią rozwoju sportu, nastawionych głównie na uzyskiwanie, w trakcie systematycznie prowadzonego wieloletniego szkolenia, najwyższych wyników” [Sulisz 2007, s. 359].

Wszelkie negatywne tendencje sportu realizowanego w ramach zajęć ruchowych w szkole muszą być dostrzegane, gdyż związane są z najważniejszą funkcją sportu uprawianego przez uczniów – funkcją wychowawczą. Problem ten wyraźnie podkreślił H. Sozański pisząc: „sport dzieci i młodzieży niezależnie od programowych celów perspektywicznego kształtowania najwyższego poziomu sportowego jest przede wszystkim procesem wychowawczym. Stąd też wszelkie nieprawidłowości społeczne i pedagogiczne zakłócające ten proces mają dla jego zasadności w społecznym systemie wychowania znaczenie nie mniejsze niż uwarunkowania rozwojowe, zdrowotne i metodyczne” [Sozański 2000, s. 381].

Przytoczone argumenty zwolenników i przeciwników rywalizacji sportowej w procesie kształcenia i wychowania w kulturze fizycznej można mnożyć. Jednak ostatecznie to czy sport szkolny będzie pozytywnie czy negatywnie wpływał na uczniów zależy od pedagogicznych kompetencji nauczycieli wychowania fizycznego oraz zrozumienia jego zadań i funkcji. Nie mniej istotna jest też rola organizatorów współzawodnictwa sportowego w placówkach

oświatowych. Pracownicy samorządowi, działacze SZS powinni preferować takie formy współzawodnictwa, które odpowiadają obiektywnym i subiektywnym potrzebom młodzieży szkolnej i pozwalają jej na przyjemne spędzanie czasu wolnego, wypoczynek i relaks. Trafnie ujął to S. Wołoszyn pisząc o wychowaniu w sporcie: „czy niepowodzeniem pedagogicznym winien jest sport ze swej istoty, czy nadużycie sportu i jego wartości dla celów pozasportowych? Czy uzasadniony jest pesymizm, iż sport nie potrafi się obronić przed niszczącymi jego istotę i etos siłami? Ale ostatecznie zaczątek wszelkiego zła tkwi w nas, w ludziach, w naszych postawach, nastawieniach i poczynaniach. Czyli nadzieją zawsze pozostaje wychowanie – wychowanie zaangażowane w realizację wartości prawdziwie humanistycznych” [Wołoszyn 1988, s. 22].

Organizując w szkole zajęcia sportowe należy uwzględnić takie rozwiązania, które zminimalizują ewentualne negatywne tendencje, jakie mogą powodować współzawodnictwo i rywalizacja dzieci i młodzieży. Intencją programów powinno być zatem: 1) preferowanie powszechnego udziału w aktywności ruchowej i walce sportowej w duchu fair play ponad wynik sportowy, 2) eksponowanie postępu poczynionego w wyniku systematycznego treningu, a nie tylko bezwzględny wynik sportowy, 3) nagradzanie nie tylko zwycięzców, ale i wyróżniających się pod innym względem uczestników walki sportowej, 4) ograniczenie zasięgu rywalizacji sportowej do poziomu powiatu, 5) aktywizowanie uczniów w roli organizatorów zawodów, komentatorów i dziennikarzy sportowych oraz kibiców, 6) popularyzowanie wyników współzawodnictwa przez wykorzystanie możliwości internetu.

Konieczne jest wyraźne uświadomienie zarówno nauczycieli wychowania fizycznego, jak i dyrektorów szkół oceniających ich pracę, że sport szkolny ma dwa wyraźnie zakreślone obszary. Są one „zbiorami rozłącznymi” i mają różne cele i zadania: 1) „sport wszystkich dzieci szkolnych” – wykorzystuje pozytywne walory rywalizacji w celach wychowawczych, angażuje maksymalną liczbę uczniów, ogranicza się do szkoły lub maksymalnie powiatu, stawia na postęp sportowy jego uczestników, wynik nie jest jego pierwszoplanowym celem, biorą w nim udział wszyscy chętni uczniowie; 2) „sport młodzieżowy w szkole” – staje się elementem specjalistycznych zajęć obowiązkowych dla uczniów, jest podsystemem sportu wyczynowego, służy naborowi i selekcji, wdraża uczestników do systematycznego treningu sportowego, nastawiony jest na maksymalizację wyników adekwatną do danego etapu rozwoju zawodników (kwestie związane z patologiami akcentów treningowych nie są przedmiotem niniejszej analizy), związany jest z udziałem w zawodach różnych szczebli łącznie z międzynarodowymi, jego uczestnikami są na ogół uczniowie klas sportowych, szkół mistrzostwa sportowego lub członkowie stowarzyszeń działających we współpracy ze szkołą.

Bibliografia

- Dąbrowski A. (1997), *Pozaszkolna kultura fizyczna młodzieży – rzeczywistość a potrzeby i oczekiwania*, Warszawa, AWF.
- Dziwisz S. (2006), *Więcej sportu....*, Kraków, Rafael.
- Frołowicz T. (2002), *Edukacyjne intencje nauczycieli wychowania fizycznego. Między deklaracjami a działaniami*, Gdańsk, AWF.
- Grabowski H. (1999), *Teoria fizycznej edukacji*, Warszawa, WSiP.
- Grabowski H. (2004), *Uwagi krytyczne o wychowaniu fizycznym i kształceniu nauczycieli*, Kraków, „Impuls”
- Krawański A. (2003), *Ciało i zdrowie człowieka w nowoczesnym systemie wychowania fizycznego*, Poznań, AWF.
- Krawczyk Z. (1998), *Zasada sprawiedliwości w sporcie*. W: Z. Dziubiński [red.], *Salezianie a sport*, Warszawa, SALOS RP.
- Lipiec J. (1988), *Kalokagatia. Szkice z filozofii sportu*, Warszawa-Kraków, PWN.
- Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2006/2007. Informacje i opracowania statystyczne (2007), Warszawa, GUS.
- Romanowska A. (2002), UKS – sport dzieci i młodzieży, *Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne*, nr 4.
- Sozański H. (2000), *Cele strategiczne oraz uwarunkowania sportu dzieci i młodzieży*. W: K. Zuchora [red.], *Myśli i uwagi o wychowaniu fizycznym i sporcie*, Warszawa, AWF.
- Sozański H. (2005), *Wybrane aspekty kwalifikacji dzieci i młodzieży do sportu i treningu*, Warszawa, Polska Federacja Sportu Młodzieżowego.
- Sulisz S. (2007), *Czy każdy może uprawiać sport?* W: Z. Dziubiński [red.], *Drogi i bezdroża sportu i turystyki*, Warszawa, AWF / SALOS RP.
- Tomik R. (2006), *Działalność Waleriana Sikorskiego (1876-1940) w zakresie wychowania fizycznego i sportu szkolnego*, Katowice, AWF.
- Toporowicz K. (1988), *Eugeniusz Piasecki (1872-1947). Życie i dzieło*, Warszawa-Kraków, PWN.
- Trześniowski R. (2000), *Wychowanie fizyczne a sport*. W: K. Zuchora [red.], *Myśli i uwagi o wychowaniu fizycznym i sporcie*, Warszawa, AWF.
- Warchoń K. (2007), *Etyczne i pedagogiczne podstawy sportu szkolnego*, *Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne*, nr 3.
- Winiarski R. (1995), *Aktywność sportowa młodzieży: geneza, struktura, uwarunkowania*, Kraków, AWF.
- Wołoszyn S. (1988), *O wychowaniu w sporcie dyskusyjnie*, Warszawa, RCMSKFiS.